

Η Ίκλαινα και η γένεση του μυκηναϊκού κράτους της Πύλου

Μιχάλης Β. Κοσμόπουλος

Καθηγητής Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Μιζούρι (Η.Π.Α.)
cosmopoulos@umsl.edu

Σύμφωνα με την επικρατούσα θεωρία τα μυκηναϊκά κράτη δημιουργήθηκαν στις αρχές της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, όταν ισχυροί τοπικοί ηγεμόνες επέκτειναν τις επικράτειές τους απορροφώντας εδάφη των γειτόνων τους. Η διαδικασία αυτή οδήγησε στη δημιουργία σύνθετων πολιτικών και κοινωνικών δομών, που επέτρεψαν τη γένεση των πρώτων κρατών. Μέχρι τώρα η θεωρία αυτή δεν μπορούσε να επιβεβαιωθεί ή να απορριφθεί, κυρίως γιατί τα διαθέσιμα αρχαιολογικά στοιχεία προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τα μεγάλα ανάκτορα του μυκηναϊκού πολιτισμού. Τα στοιχεία αυτά δεν επαρκούν, όμως, για τη μελέτη του προβλήματος της γένεσης των κρατών αυτών, διότι μεγάλο μέρος των σχετικών διεργασιών διαδραματίστηκε εκτός των ανακτόρων και διαμορφώθηκε από τις σχέσεις των ανακτόρων με τα δευτερεύοντα κέντρα που βρίσκονταν στις επικράτειές τους. Το κενό αυτό έρχεται να καλύψει η ανασκαφή της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Ίκλαινα Μεσσηνίας, η οποία ταυτίζεται με μία από τις περιφερειακές πρωτεύουσες του μυκηναϊκού βασιλείου της Πύλου. Τα στοιχεία που φέρνει στο φως η ανασκαφή φωτίζουν τις διεργασίες γένεσης του βασιλείου αυτού και συμβάλλουν στην κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στα ανάκτορα και τις περιφέρειές τους.

Λέξεις ευρετηρίου

κρατική διαμόρφωση
μυκηναϊκό κράτος
Πύλος
Ίκλαινα

1. Ίκλαινα. Αεροφωτογραφία της ανασκαφής από τα βορειοανατολικά. Στο βάθος φαίνεται ο κόλπος του Ναβαρίνου.

Παρόλο που η διοικητική οργάνωση των μυκηναϊκών κρατών είναι σε γενικές γραμμές γνωστή, οι διεργασίες που οδήγησαν στη γένεσή τους παραμένουν άγνωστες. Η επικρατούσα θεωρία είναι ότι τα μυκηναϊκά κράτη δημιουργήθηκαν στις αρχές της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, όταν ισχυροί τοπικοί ηγεμόνες επέκτειναν τις επικράτειές τους απορροφώντας τα εδάφη γειτονικών ηγεμονιών. Η διαδικασία αυτή οδήγησε στη δημιουργία σύνθετων πολιτικών και κοινωνικών δομών, που με τη σειρά τους επέτρεψαν τη γένεση των πρώτων κρατών.¹

Μέχρι τώρα η θεωρία αυτή δεν μπορούσε να ελεγχθεί, επειδή τα διαθέσιμα αρχαιολογικά στοιχεία προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τα μεγάλα ανάκτορα και όχι από δευτερεύοντα κέντρα στις περιφέρειες των ανακτόρων, παρ' όλο που τα κέντρα αυτά έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες γενέσεως των μυκηναϊκών κρατών. Ένα άλλο πρόβλημα είναι ότι οι σωζόμενες πινακίδες Γραμμικής Β, η βασική πηγή γνώσης μας για τη διοίκηση των μυκηναϊκών κρατών, χρονολογούνται στα τέλη της περιόδου και δεν προσφέρουν στοιχεία σε βάθος χρόνου, τα οποία

2. Ίκλαινα. Αεροφωτογραφία της ανασκαφής από τα βόρεια.

θα μπορούσαν να διαφωτίσουν τους μηχανισμούς γένεσης των κρατών αυτών. Το κενό αυτό στη γνώση μας έρχεται να καλύψει η ανασκαφή της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Ίκλαινα Μεσσηνίας (εικ. 1).

Τον Ιούλιο του 1954 ο Σπυρίδων Μαρινάτος ήλθε στην Ίκλαινα για να πραγματοποιήσει έρευνες κατόπιν πληροφοριών που είχε ότι αγρότες εύρισκαν στα χωράφια τους αρχαία αντικείμενα. Κατά τη διάρκεια σύντομης (τετραήμερης) ανασκαφής ανακάλυψε τμήματα μνημειώδους κτηρίου, το οποίο περιέγραψε ως ανάκτορο, καθώς και δρόμο και κυκλώπεια τείχη.² Ο Μαρινάτος έκτοτε δεν επέστρεψε στην Ίκλαινα και η θέση παρέμεινε ανεξερεύνητη μέχρι τη δεκαετία του 1990, όταν ο καθηγητής Γεώργιος Κορρές την ενέταξε στον κατάλογο των παλαιών ανασκαφών

του Μαρινάτου που έχρηζαν περαιτέρω ερευνών και μου πρότεινε να συνεχίσω την έρευνα. Το Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Ίκλαινας (Iklaina Archaeological Project) ιδρύθηκε τότε με την ευγενική άδεια της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, υπό την αιγίδα της οποίας διεξάγεται. Χρηματοδοτείται από το Πανεπιστήμιο του Missouri–St.Louis, το Ινστιτούτο Προϊστορίας του Αιγαίου, την National Geographic Society, και τα Εθνικά Συμβούλια για τις Ανθρωπιστικές (National Endowment for the Humanities) και τις Θετικές (National Science Foundation) Επιστήμες των Η.Π.Α.

Στην Ίκλαινα (εικ. 2) σιγά-σιγά και μεθοδικά η ανασκαφική σκαπάνη όχι μόνο ξαναζωντανεύει την πολυτάραχη ιστορία της μυκηναϊκής Ελλάδας, αλλά και φέρνει στο φως νέα στοιχεία για τη γένεση των μυκηναϊκών κρατών. Έτσι, τώρα είμαστε σε θέση

3. Ίκλαινα. Το Συγκρότημα του Κυκλώπειου Ανθήρου από τα ανατολικά.

4. Ίκλαινα. Τρισδιάστατη αναπαράσταση του Συγκροτήματος του Κυκλώπειου Ανδήρου.

να γνωρίζουμε ότι, από το 1550 μέχρι το 1300/1250 π.Χ. περίπου, η Ίκλαινα σταδιακά εξελίχθηκε από πρωτεύουσα ηγεμονίας σε πρωτεύουσα κρατιδίου. Οι νέες ανασκαφές έχουν φέρει στο φως δύο μνημειώδη κτήρια που συνδέονται με πλακόστρωτους δρόμους. Το πρώτο είναι μεγαλοπρεπές διώροφο ή τριώροφο κτηριακό συγκρότημα με τρεις πτέρυγες κτισμένες γύρω από αυλή, η μία εκ των οποίων είναι κτισμένη επί ανδρήρου κυκλώπειας κατασκευής. Το συγκρότημα αυτό, το οποίο ονομάσαμε «Συγκρότημα του Κυκλώπειου Ανδήρου» (στο εξής ΣΚΑ, εικ. 3-4), χρονολογείται γύρω στα τέλη της Υστεροελλαδικής IIIA2 ή την αρχή της Υστεροελλαδικής IIIB και διαδέχθηκε προγενέστερο (της Υστεροελλαδικής IIB) κτήριο μεγάλων διαστάσεων. Οι εξωτερικοί τοίχοι του ΣΚΑ ήταν επιμελώς κατασκευασμένοι με

ισόδομους λίθους και ορθοστάτες, και τα δωμάτιά του ήταν διακοσμημένα με καλαίσθητες τοιχογραφίες μινωικής έμπνευσης που απεικόνιζαν ναυτικές σκηνές και πομπές με γυναικείες μορφές (εικ. 5α-β). Το δεύτερο μνημειώδες κτήριο είναι το Κτήριο Χ (εικ. 6), στα ανατολικά του ΣΚΑ, το οποίο επίσης ήταν κατασκευασμένο με ισόδομους λίθους και ορθοστάτες. Ανάμεσα στα δύο αυτά κτήρια υπήρχε πλακόστρωτη πλατεία και υπαίθριο ιερό. Γύρω από τα κτήρια αυτά απλωνόταν ο οικισμός, με σπίτια και εργαστήρια.

Τόσο το ΣΚΑ, όσο και ο οικισμός, καταστράφηκαν βίαια κατά τη διάρκεια της Υστεροελλαδικής IIIB. Η αιτία της καταστροφής ήταν εχθρική εισβολή και φαίνεται ότι μετά την καταστροφή η Ίκλαινα πέρασε στα χέρια νέου ηγεμόνα. Η πιο εντυπωσιακή αλλαγή ήταν η ριζική αλλαγή του

5α. Ίκλαινα. Σπάραγμα τοιχογραφίας από το Συγκρότημα του Κυκλώπειου Ανδρήρου: γυναικεία μορφή, η οποία ήταν μέρος πομπής. Αποκατάσταση Γ. Τσαίρης.

5β. Ίκλαινα. Σπάραγμα τοιχογραφίας από το Συγκρότημα του Κυκλώπειου Ανδρήρου: ναυτική σκηνή. Αποκατάσταση Γ. Τσαίρης.

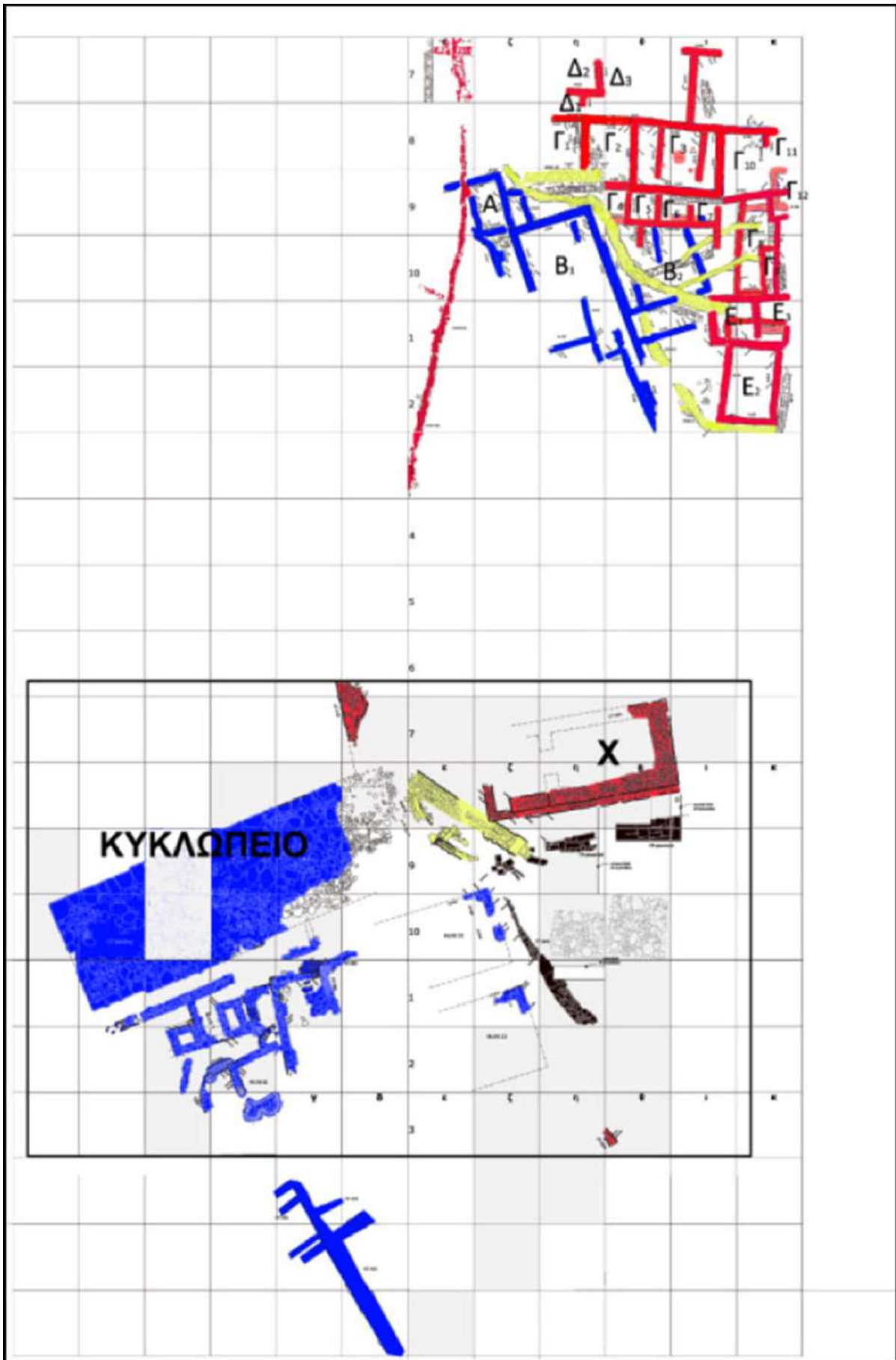
6. Ίκλαινα. Αεροφωτογραφία Κτηρίου X και πλακόστρωτου δρόμου.

πολεοδομικού ιστού και του αρχιτεκτονικού χαρακτήρα της πόλης: το ΣΚΑ γκρεμίσθηκε, τα ερείπιά του καταχώθηκαν, και η τοποθεσία του εγκαταλείφθηκε για πάντα. Τα κτίσματα της περιόδου αυτής (με ερυθρό χρώμα στην εικ. 7) κτίσθηκαν λίγο μακρύτερα και με διαφορετικό προσανατολισμό από εκείνα της προηγούμενης φάσης (με κυανό χρώμα στην εικ. 7), ίσως σε μία προσπάθεια του νέου ηγεμόνα να εξαλείψει τα μνημεία που συνδέονταν με τον προκάτοχό του.

Αλλά το ερώτημα είναι ποιός ήταν ο νέος κυρίαρχος της Ίκλαινας. Κατά την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο και μέχρι την Υστεροελλαδική IIIB η Ίκλαινα δεν ήταν το μοναδικό σημαντικό κέντρο της περιοχής, καθώς λίγα χιλιόμετρα προς βορρά, στον λόφο του Άνω Εγκλιανού, άκμασε το Ανάκτορο του Νέστορα. Αλλά ενώ η Ίκλαινα καταστράφηκε γύρω στα μέσα της Υστεροελλαδικής IIIB, στον Άνω Εγκλιανό παρατηρείται αυξημένη οικοδομική δραστηριότητα, με την ανέγερση νέων και την επέκταση παλαιών κτηρίων. Είναι πιθανόν τα δύο φαινόμενα, η καταστροφή της Ίκλαινας από τη μία και η επέκταση του Άνω

Εγκλιανού από την άλλη, να σχετίζονταν μεταξύ τους και ότι ο νέος κυρίαρχος της Ίκλαινας να ήταν ο ηγεμόνας του Άνω Εγκλιανού. Με την κατάληψη της Ίκλαινας (και πιθανότατα και άλλων ηγεμονιών της περιοχής), ο ηγεμόνας του Άνω Εγκλιανού ενσωμάτωσε νέα εδάφη στην επικράτειά του, δημιουργώντας σύνθετες πολιτικές και κοινωνικές δομές που μετέτρεψαν την ηγεμονία του σε σύνθετο κράτος, αυτό της Πύλου.

Από το σημείο αυτό άρχισε η δεύτερη και τελευταία περίοδος στη ζωή της Ίκλαινας, όχι ως ανεξάρτητης πρωτεύουσας, αλλά ως μίας από τις περιφερειακές πρωτεύουσες της Πύλου. Τα ονόματα των περιφερειακών πρωτευουσών του κράτους σώζονται στα αρχεία της Γραμμικής Β από τον Εγκλιανό, στα οποία φαίνεται ότι η Ίκλαινα αναφέρεται ως *a-ru₂*, μία από τις πρωτεύουσες της Δεύρο Επαρχίας.³ Ως περιφερειακή πρωτεύουσα, η Ίκλαινα διατήρησε τμήμα της προηγούμενης αυτονομίας της και είχε δική της διοίκηση, με περιφερειάρχη (*ko-re-te*) και αναπληρωτή περιφερειάρχη (*ro-ro-ko-re-te*).

7. Κάτοψη της Ίκλαινας. Διακρίνονται με κυανό τα κτίσματα της πρώτης περιόδου και με ερυθρό της δεύτερης.

8. Ίκλαινα. Αεροφωτογραφία των εργαστηρίων.

9. Ίκλαινα. Αεροφωτογραφία των υπονόμων.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που τα κεντρικά αρχεία αναφέρουν για την Ίκλαινα/a-ru₂ είναι ότι αποτελούσε σημαντικό μεταλλουργικό κέντρο. Την οικονομική ανάπτυξη της θέσης φανερώνει και μεγάλο κτηριακό συγκρότημα με πολυάριθμους αποθηκευτικούς χώρους, καθώς και εργαστηριακές εγκαταστάσεις (εικ. 8) που εξυπηρετούνταν από πολύπλοκο δίκτυο κτιστών υπονόμων (εικ. 9). Η

περίοδος αυτή της οικονομικής ανάπτυξης τέλειωσε γύρω στο 1200 π.Χ., όταν η Ίκλαινα καταστράφηκε, αυτή τη φορά οριστικά.

Πέρα από τον πλούτο των νέων στοιχείων που η ανασκαφή μάς δίνει για την ιστορία της περιοχής και τη δημιουργία των μυκηναϊκών κρατών, μας επεφύλαξε και ένα εκπληκτικό και απρόσμενο εύρημα. Σε αποθήτη με καμένα απορρίμματα και μπάζα, πλάι στον κεντρικό υπόνομο, βρέθηκε πινακίδα Γραμμικής Γραφής Β, με κατάλογο προϊόντων στη μία πλευρά και κατάλογο ανδρικών ονομάτων στην άλλη (εικ. 10). Η πινακίδα χρονολογείται στην Υστεροελλαδική IIIA1-πρώιμη IIIA2, πριν την καταστροφή της Υστεροελλαδικής IIIB. Επειδή οι πινακίδες Γραμμικής Γραφής Β χρησιμοποιούνται αποκλειστικά και μόνο για την τήρηση κρατικών αρχείων, η ύπαρξη της πινακίδας στην Ίκλαινα φανερώνει την ύπαρξη κρατικής γραφειοκρατίας και ενισχύει την υπόθεση ότι η Ίκλαινα είχε εξελιχθεί σε πρωτεύουσα πριν από την κατάληψή της από τον ηγεμόνα του Άνω Εγκλιανού.

Εν κατακλείδι, οι ανασκαφές στην Ίκλαινα μάς επιτρέπουν για πρώτη φορά να κατανοήσουμε σε βάθος τις διεργασίες που οδήγησαν στη δημιουργία των μυκηναϊκών κρατών. Οι διεργασίες αυτές φαίνεται ότι ήταν αποτέλεσμα βίαιων συγκρούσεων ανάμεσα σε τοπικούς ηγεμόνες και ενσωμάτωσης των λιγότερο ισχυρών ηγεμονιών στον διοικητικό ιστό των ισχυρότερων. Με την ενσωμάτωση αυτή, οι προηγουμένως ανεξάρτητες ηγεμονίες μετατράπηκαν σε περιφέρειες του νέου κράτους – με άλλα

λόγια δημιουργήθηκε ένα διπλό σύστημα διοίκησης, με την επικράτεια διαιρεμένη σε περιφέρειες που είχαν μεν τις δικές τους πρωτεύουσες και τη δική τους διοίκηση, υπάγονταν όμως στη δικαιοδοσία της κεντρικής πρωτεύουσας.

10. Η πινακίδα Γραμμικής Γραφής Β από την Ίκλαινα.

ABSTRACT

Iklaina and the formation of the Mycenaean State of Pylos

Michael B. Cosmopoulos

Professor of Archaeology, University of Missouri-St. Louis, USA

Themes in Archaeology Magazine 2017, 1(2): 166-175

Current theory suggests that the formation of Mycenaean states was the result of the process of incorporation of regional centers of power by the powerful palatial centers. The mechanisms that led to these processes are, however, largely unknown, as the bulk of the evidence comes from the palaces and there is a dearth of systematic excavations of second-order centers. This gap is filled by the excavation conducted by the Athens Archaeological Society at Iklaina, one of the district capitals of the Mycenaean state of Pylos. The excavation illuminates previously unknown aspects of the history of regional centers of power and their relationship with the primary centers.

Key words: State formation-Mycenaean states-Pylos-Iklaina

Σημειώσεις

1. Bennet, J., The Linear B Archives and the Kingdom of Nestor, in J.L. Davis (ed.), *Sandy Pylos* (Austin 1998) 111–138; *id.* Pylos: The Expansion of a Mycenaean Center, in M.L. Galaty and W.A. Parkinson (eds.), *Rethinking Mycenaean Palaces: New Interpretations of an Old Idea* (Los Angeles 1999) 9–18; *id.* re-u-ko-to-ro za-we-te : Leuktron as a Secondary Capital in the Pylos Kingdom?, in J. Bennet and J. Driessen (eds.), *A-NA-QOTA: Studies Presented to J.T. Killen, Minos 33–34, 2002*, 11–30; *id.* The Aegean Bronze Age, in I. Morris, R. Saller and W. Scheidel (eds.), *The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World* (Cambridge 2007) 175–210; *id.* Palace: speculations on palatial production in Mycenaean Greece with (some) reference to glass, in C. Jackson and E. Wager (eds.), *Vitreous Material in the Late Bronze Age Aegean: A Window to the East Mediterranean World. Sheffield Studies in Aegean Archaeology* (Oxford 2008) 151–172; Bennet, J. and C.W. Shelmerdine, Not the Palace of Nestor: The Development of the ‘Lower Town’ and Other Non-Palatial Settlements in LBA Messenia, in K. Branigan (ed.), *Urbanism in the Aegean Bronze Age* (Sheffield 2001) 135–140; Galaty, M.L. and W.A. Parkinson (eds.), *Rethinking Mycenaean Palaces II. Revised and Expanded Second Edition. Cotsen Institute of Archaeology Monograph 60. Cotsen Institute of Archaeology, Los Angeles; Shelmerdine, C.W., The Evolution of Administration at Pylos*, in S. Voutsaki and J. Killen (eds.), *Economy and Politics in the Mycenaean Palace States* (Philological Society Supplementary Volume no. 27, Cambridge 2001) 113–128; *ead.* Mycenaean Palatial Administration, in S. Deger-Jalkotzy and I.S. Lemos (eds.), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer* (Edinburgh 2006) 73–86; Shelmerdine, C.W. and J. Bennet, *Mycenaean States: A. Economy & Administration*, in C.W. Shelmerdine (ed.), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age* (New York 2008) 289–308; Wright, J.C., The Formation of the Mycenaean Palace, in S. Deger-Jalkotzy and I.S. Lemos (eds.), *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, (Edinburgh 2006) 7–52; *id.* Early Mycenaean Greece, in C.W. Shelmerdine (ed.), *Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age* (New York 2008) 230–258.
2. Μαρινάτος Σ., Μεγάλα μυκηναϊκά έγκαταστάσεις έν Ίκλαινη, ΠΑΕ 1954, 308-310.
3. Cosmopoulos M. B., The Political Landscape of Mycenaean States: A- μ_2 and the Hither Province of Pylos, *AJA* 110, 2006, 215.